
Manfred Gsteiger

Romandijska književnost i njena publika

Kulturni i jezički prostor francuske Švajcarske određen je dvjema osobenostima: s jedne strane to je pripadnost jeziku i književnosti velikog francuskog područja, a s druge politička i kulturna nezavisnost u odnosu na proces centralizacije Francuske. Predstavljajući svoju knjigu *Littérature en Suisse romande* (Književnost u romandijskoj Švajcarskoj), pisanu prije više od četvrt vijeka i namijenjenu švajcarskim gimnazijama i univerzitetima, Pierre Kohler je ustvrdio da francuska monarhija nije uspjela da pokori teritorije istočno od planine Jure, ali da ni suverene države stare Konfederacije nisu nikad ozbiljno pokušale da nametnu njemački jezik teritorijama koje su nekad bile pokorene, kao ni njihovim saveznicima. "Politička nezavisnost prema Francuskoj, jezička nezavisnost prema Švajcarskoj. Tu dvostruku slobodu romandijska zemlja plaćala je zavisnošću i teškim teretom brojnih manjkavosti." (1) Sloboda: to je, prije svega, mogućnost otpora Parizu, koji je vijekovima dominirao intelektualnim i privrednim životom Francuske; drugo rješenje u ovom slučaju je – federalizam. Robert Escarpit govori o «ravnoteži» između Pariza i provincije. (2) U stvari, radi se, kao što je poznato, o neravnoteži. Pariz je rastao nauštrb provincije: ta veličina je u isti mah i njegova slabost. Za romandijsku Švajcarsku pitanje se postavlja na drugi način: policentrizam olakšava autonomaške snage u njihovoj težnji da se razvijaju nezavisno od normativnog centra. Ali, i pored svega, postoji veoma atraktivan model Pariza, koji stalno ublažava tenziju između "velike" i "male" književnosti. Iz toga se rađalo - i još uvijek se rađa - osjećanje inferiornosti. Ovdje dodirujemo jednu od manjkavosti na koje ukazuje Kohler, a koje su otkupnina za slobodu. U svojim odnosima sa Francuskom romandijski pisac je zadržavao stav tradicionalno određen ambivalentnošću pripadnosti i alteriteta. To može imati i pozitivne i negativne efekte. Gledajući unazad, može se reći da je svijest o književnoj autonomiji, kakva proizlazi iz helvetizma s kraja XVIII vijeka, prihvatana kao neosporno pozitivan

---

elemenat. Devetnaesti vijek je sačuvao nešto od tog ponosa "biti svoj na svome". Dokaz o tome je i naziv *romandijska književnost*, koji potiče još iz tog vremena i koji se još uvijek upotrebljava nasuprot *francuskoj književnosti*. (3) S druge, pak, strane, osjećanje književne frustracije javlja se gotovo svuda u francuskoj Švajcarskoj u XIX vijeku.

Ovdje se postavlja jedno simptomatično pitanje: kakvo je mjesto romandijskih pisaca u djelima posvećenim istoriji francuske književnosti? Oni imaju pravo da budu sumarno predstavljeni kao dodatak, ali ne i da budu integrisani u veliku književnost. Karakterističan je prigovor - sasvim opravdan - upućen na adresu Francuske, koja prisvaja najslavnije autore, od Rousseaua do Cendrarsa, smatrajući ih *de facto* francuskim, a romandijskoj književnosti ostavlja samo lokalne veličine. Ponekad se čuje i prigovor o kulturnom imperijalizmu. U XX vijeku, posebno počev od 1945, problem se postavlja u drugačijem svjetlu, pri čemu je decentralizacija, koju Francuska zagovara u razumljivom književnom i kulturnom interesu, odigrala značajnu ulogu. Slavna Ramuzova formula "Provincija koja to nije" dobija novi smisao. Francuska Švajcarska nema potrebe da krene unazad: ona je uvijek živjela protiv struje, a takav je stav vidljiv i danas. Za Kanadu francuskog jezičkog izraza, a u izvjesnom smislu i za Belgiju, odnosi su podudarni; ideja "francuštine" (ili, manje doktrinarno, "frankofonije", tj. pripadništvo Francuskoj i preko granica, na osnovu jezika) predstavlja moderni oblik kulturnog policentrizma. Tradicionalno dominantan stav Pariza prema romandijskoj inteligenciji, nešto oslabljen poslije sloma 1940. godine, ponovo je ojačao neposredno poslije Drugog svjetskog rata. Godine 1973. jedan novinar iz Lozane, nakon putovanja u Francusku, postavio je pitanje: zašto je zemlje Camusa, Sartrea, Jeana Vilara, Gérarda Philipea ostala "nijema, mrgodna, nesposobna da svijetu ponudi zalogaje genija kojima su se hranile generacije"? (Vincent Philippe) (4) U toku razgovora jedan francuski sagovornik mu je odgovorio: "Ono što očekujete od nas, morate naći sami u sebi." Ako se pozovemo na istoriju književnosti, to traganje za sopstvenim "ja" počelo je već početkom vijeka, sa generacijom Charlesa Ferdinanda Ramuza i Edmonda Gilliarda.

Ostaje, međutim, pitanje jezika, presudno za književno stvaranje. Pozivajući se na zajednički jezik, francuska Švajcarska učestvuje u velikoj evropskoj tradiciji, ona je održava i bogati. Veze između Francuske i romandijske Švajcarske nisu nikad prekinute; Sainte-Beuve je držao predavanja u Akademiji u Lozani, Albert Thibaudet se pojavljivao u Ženevi, i obrnuto, Edouard Rod je zauzimao u Parizu položaj značajnog kritičara, a romanopisac Georges Piroué danas rukovodi jednom velikom francuskom izdavačkom kućom. Svijest o jeziku je veoma živa među romandijskim intelektualcima, i to ne samo zbog manjinskog položaja francuskog jezika u

---

Konfederaciji i stalne presije njemačkog (presija koju, uostalom, danas vrši i engleski nad francuskim gdje god se on govori). Jer, ako zajednički jezik i književna tradicija njeguju solidarnost sa Francuskom, oni u izvjesnom smislu povezuju i regije i romandijske kantone međusobno. Danas je, istina, koncept romandijske Švajcarske dobrim dijelom samo duhovna konstrukcija. Istorijska stvarnost pruža sliku serije zasebnih država: otuda i značaj problema Jure, koji može izgledati anahroničan u vrijeme evropske integracije.

Kad govorimo o književnim i kulturnim područjima u Švajcarskoj, u stvari imamo na umu mnoštvo manje ili više međusobno povezanih prostora. Istorijski, ekonomski, konfesionalni i drugi faktori doprinose raznovrsnosti jezika kao zajedničkog imenitelja, čak i u domenu književnosti. Postoje tri protestantska kantona čija je tradicija snažno prožeta akademskim duhom: Vo (Vaud), Ženeva i Nešatel. Postoji i katolička univerzalistička tradicija u Friburu, kao i u donedavno arhaičnom Valeu (Valais); najzad, tu je i poseban slučaj Jure, bilo da pripada Bernu ili ne. Oko gradskih centara gravitacije - Ženeve, Lozane, Nešatela - pružaju se prostrane seoske teritorije kao Grode-Vo (Gros-de-Vaud); pored tradicionalno "nerazvijenih" krajeva nalaze se i centri precizne industrije i trgovine. Tako se slika o jedinstvenoj francuskoj Švajcarskoj razlaže u šarolik crtež. (5)

Regionalizam, pripadnost rodnom tlu, veze s prirodom, kao i vjerska i moralna osjećanja poslovične su odlike romandijske književnosti; u istoj mjeri to potvrđuje i formula *genius loci* (duh mjesta) kao i dobro poznat događaj iz književne istorije: Rusoovo otkriće modernog osjećanja prirode. Godine 1951. jedan je kritički raspoložen pisac, koji politički pripada ljevici, tvrdio: "Romandijski čovjek je ukorijenjen. U njegovoj krvi kola zemlja koja ga vezuje opšte za tlo..." (Yves Velan) (6) Postoji u Švajcarskoj tradicionalno usmjeren "seoski roman", često trivijalnog književnog nivoa, a koji je sve do naših dana veoma popularan među širokim slojevima čitalaca (na primjer, izdanja "Mon village" kojima rukovodi Albert-Louis Chappuis u Vulliensu blizu Moudona). (7) Ova vrsta romana najčešće obnavlja sliku zdravog seoskog života koji zaobilazi sve teškoće modernog industrijskog društva. U njima čitaoci traže "stvarnost" a ne "umjetnost". Književnost koja postavlja više estetske zahtjeve nailazi na ogromene teškoće sa takvim proizvodima: njeni predstavnici su često prisiljeni da zauzmu usamljeničku, marginalnu poziciju, bježeći u introvertirani individualizam. Usamljenost pisca, odsustvo kontakta između publike i umjetnika, izdavačke poteškoće, sve su to, na izvjestan način, klasične teme romandijskog intelektualnog života. Ali u posljednjih nekoliko decenija pojavile su se i suprotne reakcije. Kritičar i romanopisac Jean Vuilleumier piše 1965: "Nema fatalnosti. Nervoja zbog neuspjeha, usamljenost, bjekstvo u 'pejzaž', što najčešće karakteriše književnost francuske Švajcarske ne proizlaze iz sudbinske predodređenosti.

Doći će dan kad će se industrijslizacija koja preobražava zemlju odraziti i u knjigama koje se tu stvaraju...” (8)

Publika romandjske književnosti je neznatna. Stanovništvo iz kantona i regija francuskog jezičkog izraza broji otprilike milion ljudi. Književnost u pravom smislu riječi postoji samo u Ženevi i Lozani. Po tradiciji ona je rezultat tankog sloja obrazovanog stanovništva, uglavnom univerzitetskog, građanskog, liberalnog; tome treba dodati i studentsku omladinu koja potiče iz liberalne klase (i koja ima šansu da se toj klasi vrati), propovijedajući ideje lijeve orijentacije, ponekad marksističke, otvorene prema socijalnoj kritici. Ima dosta pokušaja koji tu i tamo uspijevaju u domenu književnog i kulturnog oživljavanja. Ali, u cjelini, industrijsko i seosko stanovništvo rijetko se interesuje za kvalitetnu književnost, što uostalom nije specifična odlika romandjske Švajcarske. U očima mladih, romandjski autori ostavljaju ponekad provincijski utisak. U jednoj diskusiji o lektirama, jedna učenica, jedan gimnazijalac i jedan šegrt iz Ženeve jednodušno su tvrdili da gotovo nikako ne čitaju pisce iz svoje zemlje; gimnazijalac je pritom precizirao da “njihove knjige ne pokreću temeljne probleme”. (9) Treba ipak istaći razliku između Ženeve i Voa, ili između Valea i Jure, gdje je, izgleda, svijest o književnoj autonomiji mnogo snažnija.

Pravo je čudo da su se književne strukture uopšte mogle razviti na tako nepovoljnom terenu: to je neviđeni i s mukom ostvaren podvig. Te strukture, dakle, postoje i jačaju uprkos teškoćama svake vrste. Prije svega, izdavaštvo. Godine 1969. objavljeno je u francuskoj Švajcarskoj 346 naslova iz domena lijepe književnosti i 15 naslova iz književne kritike i lingvistike; ukupan broj objavljenih knjiga iz svih oblasti doseže cifru od 1341. (10) Izdavačka djelatnost visokog nivoa koncentrisana je u Lozani; Henry-Louis Mermod, Ramuzov izdavač, bio je čovjek rijetke kulture i s međunarodnim književnim prestižom. Pored izdavačkih kuća Payot i L'Age d'Homme (gdje se, pored romandjskih pisaca izdaju i brojne knjige slavenskih autora), pojavila su se i dva kluba knjige čiji su brojni članovi bili izvan Švajcarske. Udruženje knjige (La Guilde du Livre), osnovano 1936, bilo je dugo vremena neka vrsta luke spasa za neke od najboljih romandjskih autora. Izdavački div, *Rencontre*, nastao iz skromnih izvora, osnovao je autonomnu zadrugu *L'Aire* koja je, nakon matične kuće, nastavila da izdaje nova romandjska djela i savremene “klasike” (romane Catherine Colomb, prevode Andréa Bonnarda). Propast izdavačke kuće *Rencontre*, do koje je došlo početkom sedamdesetih godina odlaskom Pierre-B. de Muralta, okončala je period plodne aktivnosti. Jedan slobodni strijelac, Bertil Galland, napravio je od serije *Cahiers de la Renaissance vaudoise* značajnu književnu tribinu, a zatim osnovao vlastitu izdavačku kuću. Serije knjiga kao što su *Le Livre du Mois* i *Romandjska biblioteka* sakupile su u homogene preglede korpus djela romandjske književne tradicije od XVI vijeka do naših dana. U Boudryu,

---

kod Nešatela, Hermann Hauser već decenijama ostvaruje jedan značajan program, *La Baconnière*: tu je, za vrijeme rata, u časopisu *Cahiers du Rhône* objavio brojne francuske autore. Tiraži novih knjiga obično se kreću između 500 i 3000 primjeraka; dodajmo da je u Parizu, gdje je publika gotovo pedeset puta brojnija, tiraž pisaca početnika jedva nešto viši. Romandijaska Švajcarska je doživjela i promociju nekoliko kvlitetnih bestselera, kao što je Chessexov *Portrait des Vaudois*. Neosporno je da danas za romandijskog pisca (ali ponekad i francuskog) postoji i drugo rješenje osim tradicionalnog da *objavljuje u Parizu*, a da to nema okus provincijalizma

"Prava provincija je ona koja nije u stanju da izreče autoritativan sud o novom autoru" (11), tvrdio je Galland 1966. godine. On pominje nekih desetak listova zahvaljujući kojima se ispoljava čvrsta riješenost da kritika služi književnosti. Istina je da su takvi kritičari, kao Georges Anex, Ernest Dutoit, Charles Beuchat, Roger Garzarolli, ili nekada Georges Nicole i Alfred Wild, činili čast svojoj struci, mada je većina obavljala svoj posao izvan osnovne profesionalne obaveze; tako je uspostavljen kritički dijalog visokog nivoa. Ako su književni časopisi, počev od *Présence* i *Rencontres*, preko *Labyrinthe*, *Domaine suisse* i *Pays du Lac*, do nekih skorašnjih pokušaja, gotovo redovno kratkog vijeka, pojavilo se, međutim, više dobrih književnih dodataka u dnevnoj štampi, koji su se, uprkos naizmjeničnim padovima i izmjenama, održali više godina. To je još uvijek slučaj sa "Samedi littéraire" ("Književna subota") u listu *Journal de Genève*, koju uređuje Isabelle Martin, dok je odlična *Gazette littéraire*, koju je nekad uređivao Franck Jotterand, prestala da samostalno postoji. Književne stranice u listovima kao što je *24 Heures* ili nedjeljnicima kao *Coopération* ili *Construire* samo djelimično popunjavaju tu prazninu. Kriza štampe sedamdesetih godina imala je kao posljedicu smanjenje, ponekad brutalno, prostora posvećenog kulturnim rubrikama i posebno književnoj kritici. Postoji ipak jedan godišnji književni časopis, *Ecriture*, koji izlazi od 1964. u Lozani, a sada u Veveyu, kao i izvrsna *Revue de Belles-Lettres*, koja se uređuje naizmjenično u Lozani i Ženevi. Ne zaboravimo ni književne emisije romandijskog radija, posebno "La librairie des Ondes" Gérarda Valberta, kao i priloge Yvette Z'Graggen. Književne emisije na televiziji nisu naišle na odobravanje većine pisaca, čitalaca i izdavača. Dokaz da se ozbiljno shvataju autohtoni književni proizvodi jest i postojanje Centra za istraživanje romandijske književnosti, osnovanog 1965. godine pri Univerzitetu u Lozani i kojim rukovodi Gilbert Guisan.

Ima teškoća, nedostataka i propusta, danas kao i juče. Ipak, dosegli smo tačku sa koje nema povratka, ako se ima na umu sve što se desilo tokom posljednjih pedeset godina.

Sa francuskog preveo Nikola Kovač

Bilješke

- (1) Pierre Kohler, «La littérature de la Suisse romande», in: Pierre Kohler / Gilbert Guisan / Edmond Pidoux: *Histoire de la littérature française*, t. III, Lausanne: Payot 1949, str.724.
- (2) Robert Escarpit, *Sociologie de la littérature*, Paris: PUF 1958 («Que sais-je?», 778), str. 42.
- (3) ...riječi romandjska književnost otada za nas označavaju švajcarsku književnost francuskog jezičkog izraza, kako onu koja je u pravom smislu riječi nacionalna po svom porijeklu, inspiraciji i razvoju, tako i onu koju predstavljaju strani autori za koje je naša zemlja postala usvojena domovina... (Virgile Rossel, *Histoire littéraire de la Suisse romande*, Neuchâtel: Zahn 1903, uvod, str. 7).
- (4) Vincent Philippe: «24 Heures» - *Feuilles d'Avis de Lausanne*, 20. februar 1973, str. 12.
- (5) Up. Otto Frei, *Vielfältige welsche Schweiz*, Zurich: Buchverlag *Neue Züricher Zeitung* 1968 (NZZ – Schriften zur Zeit, 5).
- (6) Yves Velan, «Suisse romande», in: *Rencontre*, N° 9-10, juin-sept. 1951, str. 11.
- (7) Navedimo nekoliko citata Chappuisa i njegovih saradnika: *Juste avant l'Orage (Uči oluje)*, *La Neige en Deuil (Snijeg u žalosti)*, *Le village englouti (Zatrpano selo)*, *La grotte aux Loups (Vučija pećina)*, *Les Foins sauvages (Divlje sijeno)*, *Le Troupeau errant (Lutajuće stado)*... i tako dalje.
- (8) Jean Vuilleumier, “La Suisse française d’aujourd’hui”, in: *Tribune de Genève*, 17-18 novembar 1965, str. III.
- (9) Okrugli sto: “Jeunes, que lisez-vous?”, in: *Journal de Genève / Samedi littéraire*, 1. april 1968, N° 3, str. 2.
- (10) Izvor podataka je Société des libraires et des éditeurs de la Suisse romande. Izvoz švajcarskih knjiga u Francusku dosegno je sumu od 44 miliona franaka, (u Saveznu Republiku Njemačku: 22 miliona).
- (11) Bertil Galland, «Petite analyse structurale de la littérature en Suisse romande», in: *Feuille d'Avis de Lausanne*, 22. juni, 23. juni, 24. juni, 28. juni 1966. (Citat: 28. juni, str. 48).